

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת תצוה ושבט זכור, תשע"ב
מספר 956

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"מידה כנגד מידה" בימי מרדכי ואסתר ובעת החדשה דב לויטן

כבר בהפטרת שבת זכור, השבת שלפני פורים, מודגש העיקרון של "מידה כנגד מידה". שמואל הנביא אומר לאגג מלך עמלק לפני שהוא משסף אותו: "כַּאֲשֶׁר שָׁפְלָה נָשִׁים חֲרָבְךָ בְּן תִּשְׁפַל מְנַשִּׁים אִמְךָ" (שמו"א טו:לג). עיקרון זה מבטא את הרעיון שלפיו יינתן העונש בתחום שבו נעשה החטא, ולחלופין החוטא יקבל בדיוק את ההפך ממה שקיווה להשיג.¹ עיקרון זה של "מידה כנגד מידה" מובע במיוחד בפרשת "משפטים" (שמ' כא:כב-כה):

וְכִי-יִנְצוּ אֲנָשִׁים וְנִגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וְיִצְאוּ יְלָדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן עָנוּשׁ יַעֲנֹשׁ כַּאֲשֶׁר יִשִּׁית עָלָיו בְּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בְּפִלְלִים. וְאִם אָסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ. עַיִן תַּחַת עַיִן שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רֶגֶל. כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה פָּצַע תַּחַת פָּצַע חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה.

חז"ל פירשו שאין להבין את הכתוב כאן כמשמעו המילולי, אלא באופן רעיוני – אין לפגוע ממש באיבר של הפוגע, אלא יש לפצות את הנפגע בתמורה כספית שהיא שוות ערך לאיבר שנפגע.² ברם, במישור העקרוני אכן מדובר בהדגשת הרעיון של "מידה כנגד מידה".

במגילת אסתר יש שימוש רב בעיקרון זה כדי להדגיש כיצד היוצרות מתהפכות: למשל, המן ביקש עצמה וכבוד אך הושפל ו"נִדְחַף אֶל-בֵּיתוֹ אֶבֶל וְחַפּוּי רֹאשׁ" (ו:יב); היהודים, שהיו עם בזוי ונרדף שנדון לכליה, קיבלו רשות לנקום באויביהם ונהפכו לגורם מטיל מורא: "וְרַבִּים מֵעַמֵּי הָאָרֶץ מִתְיַהֲדִים כִּי-נִפְלַח פַּחַד-הַיְהוּדִים עָלֵיהֶם" (ח:יז). גולת הכותרת של עיקרון זה היא גורלו של המן בסוף: "וַיִּתְּלוּ אֶת הָמָן עַל הָעֵץ אֲשֶׁר הִכִּין לְמַרְדֵּכָי" (ז:י).

בדיון במסכת מגילה, רבי שמעון בר יוחאי מרחיב מאוד את הרעיון של "מידה כנגד מידה" כפי שהופיע במגילת אסתר:

שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחאי: מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליה?

אמר להם: אמרו אתם!

- אמרו לו: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע.

- אם כן שבשושן יהרגו, שבכל העולם כולו אל יהרגו!

- אמרו לו: אמור אתה!

- אמר להם: מפני שהשתחוו לצלם.

- אמרו לו: וכי משוא פנים יש בדבר?

* ד"ר דב לויטן מתמחה בהיסטוריה פוליטית של מדינת ישראל. הוא מרצה בחוג המשולב במדעי החברה ובמכללה האקדמית אשקלון.

¹ ויש גם "מידה כנגד מידה" כתגמול למעשה טוב. חז"ל אמרו שמרים המתנינה למשה שעה אחת, שנאמר "וַתַּחַצֵּב אֶחָתוֹ מִרְחֹק" (שמ' ב:ד), לפיכך התעכבו ישראל שבעה ימים במדבר והמתינו לה (במ' יב:טו).

² בבא קמא פג-פד.

- אמר להם: הם לא עשו אלא לפנים - אף הקדוש ברוך הוא לא עשה עמהן אלא לפנים, והיינו דכתיב: "פִּי לֹא עָנָה מִלְּבֹ" (איכה ג: לג).³

תלמידי רשב"י שואלים את רבם אם היהודים שבאותו הדור לא חטאו אף הם. רשב"י משיבם שהיהודים אכן חטאו בשני חטאים: האחד כאשר השתתפו בסעודתו של אחשוורוש (הרשע) ונהנו ממנה,⁴ והאחר כאשר השתחוו לצלם.⁵ רשב"י הסביר שאמנם היהודים השתחוו לצלם, כלומר נכנעו לדרישותיו של נבוכדנצר,⁶ אולם החטא שלהם היה רק כלפי חוץ. לא דובר שם על עבודה זרה של ממש מתוך כוונה והכרה פנימית, אלא על העמדת פנים.⁷

לפי רשב"י היות שחטאם של היהודים היה בעיקר "לפנים", כלומר כלפי חוץ, גם עונשם = גזרות המן, היו כלפי חוץ. כאשר הגיעה שעת האמת התרחש נס פורים, והובהר לכול שבורא העולם לא נטש את עמו.

מידה כנגד מידה בעת החדשה

מאז האסון הנורא שפקד את עם ישראל בשואה, כאשר שלישי מבניו ובנותיו נרצחו בידי הנאצים, היו שביקשו לערוך הקבלה בין רשעותם של עמלק והמן לזו של היטלר והנאצים. בשני המקרים מדובר בשנאה פתולוגית ליהודים וברצון אובססיבי להשמיד את עם ישראל. פרופ' דוד פלוסר דן בסוגיה הזאת במאמרו "המן הרשע", ובו הוא טוען:

לא בכדי אנו מדברים על המן הרשע ועל היטלר צורר היהודים כנשימה אחת. שניהם הם המוצגים המפורסמים ביותר של דמות אנטישמית טיפוסית: היטלר מחמת מעשיו, והמן, שלא הצליח במשימתו, בזכות כתיבי הקודש של ישראל. שניהם מיצגים לפנינו... את הטיפוס של שונא-ישראל הבלתי-מטפיזי האכזרי ששאפתו לגדולה אין לה גבול.⁸

בזיקה להקבלה זו בין שונאי ישראל בתקופת המן לשונאי ישראל בתקופת הנאצית ובהמשך לדין בעקרון "מידה כנגד מידה" ותלייתו של המן, יש מקום להזכיר את סופו של אחד הפושעים הנאציים הגדולים, רודולף פרנץ פרדיננד הס (Rudolf Franz Ferdinand Höß). פושע מלחמה זה שימש מפקד מחנה המוות אושוויץ-בירקנאו והיה אחראי ישיר למותם של מיליוני יהודים ובני עמים אחרים בשואה. בשנת 1933 התגייס לס-SS, וכעבור שנה הצטרף ל"יחידות גולגולות המוות". לאחר מכן הוצב במחנות הריכוז דכאו וזקסנהאוזן. בחודש מאי 1940 התמנה הס למפקדו של מחנה ההשמדה אושוויץ. בזמן שפיקד על אושוויץ ארגן הס את המחנה לקראת תפקידו "כבית החרושת למוות הגדול ביותר בתולדות האנושות". הס ביצע את חלקו ב"פתרון הסופי" בקפדנות וביעילות נוראה, ובחודש ינואר 1942 הוחל בהשמדה השיטתית של היהודים במחנה המוות. בדצמבר 1943 פרש הס מתפקידו כמפקד אושוויץ, אך כעבור שישה חודשים, בחודש יוני 1944, חזר למחנה המוות ושב לתפקיד התליין הראשי של הרייך הנאצי כדי לנהל שם את "מבצע הס" – השמדת יהודי הונגריה. במבצע זה נרצחו בפחות מחודשיים כ-430 אלף מיהודי הונגריה.

עשרה חודשים לאחר תום המלחמה זוהה הס ונעצר על ידי המשטרה הצבאית הבריטית ב-11 במרס 1946. במהלך חקירתו הצהיר הס בפני חוקריו שלפי הוראות שהתקבלו מהימלר במאי 1941 ארגן את השמדתם בגז של שני מיליון בני אדם בתקופה שבה שימש מפקד אושוויץ, ובמשפטי ניירנברג נתן עדות מצמררת על השמדת היהודים.⁹

³ מגילה יב. .

⁴ כפי שכתוב: "עֲשֵׂה הַמֶּלֶךְ לְכָל-הָעַם הַנִּמְצָאִים בְּיוֹשֵׁן הַבְּיָחָה... מִשְׁתָּה שְׂבַעַת יָמִים" (א:ה), כלומר גם יהודי שושן השתתפו במשתה (מגילה יב., מהדורת שוטנשטיין, הערה 20).

⁵ נבוכדנצר חשב עצמו אלוה, עשה פסל מזהב בדמותו ובקש שישתחוו לפניו (שמות רבה פ"ח).

⁶ רש"י, מגילה יב. .

⁷ חשוב לציין שהגמרא נוקטת כאן לשון סגי נהור (כינוי דבר בהיפוכו). דהיינו, מטרת המדרש להסביר למה פורענות זו של המן ותומכיו באה על ישראל. דרכו של התלמוד היא לא להזכיר את הפורענות של ישראל אלא לתלות אותה בשינוי. ראו מגילה שם, במהדורת שוטנשטיין, הערות 18 ו-20.

⁸ דוד פלוסר, "המן הרשע", בתוך: חגים ומועדים: חנוכה – ט"ו בשבט – פורים, בעריכת דבורה ומנחם הכהן, ירושלים, 1980, עמ' 171.

⁹ Press Gustave Gilbert, *Nuremberg Diary*, Da Capo Press, 1995;

Rudolf Höß, *Kommandant in Auschwitz; Autobiographische Aufzeichnungen* Veröffentlichungen des: Deutsche Instituts für Zeitgeschichte. Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, Bd. 5. Stuttgart Verlags-Anstalt, 1958, וראו צבי שר (עורך),

לאסוננו הגדול הצליחו הנאצים במזימתם, ובשואה לא התרחש "נס פורים". בכל זאת העיקרון של "מידה כנגד מידה" התקיים לפחות אצל רודולף הס, מלאך המוות מאושוויץ-בירקנאו. הוא הוסגר לידי הפולנים ב-25 במאי 1946, והם דנו אותו למוות בתלייה. גזר הדין הוצא אל הפועל ב-16 באפריל 1947. ביום זה נתלה הפושע הנאצי רודולף הס ברחבה שלפני הכניסה לתאי הגז הראשונים שהוקמו במחנה הריכוז אושוויץ I.